

VERDAGUER I COLOM, O DE LA JOVENTUT A LA MADURESA DEL POETA

Pere FARRÉS

Als darrers anys de la seva vida, Verdaguer accentuà, en uns casos per voluntat i, en d'altres, endut per les circumstàncies, la tendència primitiva, posada de manifest ja a les narracions autobiogràfiques de joventut, de recrear literàriament la pròpia vida. A l'alçada dels cinquanta anys i enmig de les tribulacions que patí, aquest exercici de recreació l'aplicà sobre dos períodes ben diferenciats de la seva història personal i amb objectius i procediments ben diversos: un període més pròxim, el dels anys de màxim reconeixement social passats al palau del marquès de Comillas, i un altre, llunyà, el de la infantesa i l'adolescència passades a Folgueroles i a la plana de Vic. El període auri li provoca una doble actitud; d'una banda, de rebuig, en tant que renega de la «gàbia d'or» en què havia viscut i abraça idealment un model de vida fonamentat en la humilitat i en un literari automenyspreu; d'altra banda, d'enfrontament obert i duríssim amb els representants dels poders que l'havien avalat i a qui havia servit en aquell període. *Sant Francesc*, *Flors del Calvari* i *En defensa pròpia* són els llibres que millor exemplifiquen aquesta doble actitud. En la defensa de la seva actuació, però, hi ha un punt de mitificació de la pròpia figura, de creació d'una determinada imatge aconseguida per procediments literaris.

En oposició als efectes que li produeix el passat recent, la «rememoració de la infantesa i l'adolescència»¹ li val com a recurs de fugida de les penes, de recuperació de la innocència i de retorn a les deus originals, espirituals i poètiques. Diversos poemes d'*Aires del Montseny*, per exemple,² reconstrueixen elegiacament el món de la infantesa del poeta a través de la recreació de persones estimades, d'uns espais, de certes activitats i d'unes determinades percepcions sensorials.

La recuperació d'aquell món ideal de la infantesa, que s'eixampla amb la incorporació mítica del paradís perdut o, millor encara, del paradís celestial com a centre original de l'home i del món, al qual tot tendeix a retornar, és completada per una reflexió literària i existencial sobre el sentit, l'essència i l'exigència de la poesia, no pas aliena, aquesta reflexió, a les vicissituds biogràfiques del poeta. No és en

1. Joaquim Molas ha assenyalat la intensificació de «la rememoració de la infantesa i l'adolescència» com un dels trets que presenta la poesia verdagueriana posterior a 1886 (*Història de la Literatura Catalana*, VII. Barcelona: Ariel, 1985, p. 279-280). Vegeu també la seva conferència en aquest Col·loqui, «Jacint Verdaguer: un poeta en crisi. Notes per a una primera lectura dels *Aires del Montseny*».

2. Vegeu especialment «A la Verge», «Mon colomar», «A la mort de la meva mare», «Records i somnis» i «Somni d'infant». D'aquests, dos tenen data de redacció força reculada: «Mon colomar» (25-VIII-1885) i «A la mort de la meva mare» (31-I-1871). Això no obstant, el que compta és el sentit de la seva inclusió en aquest volum.

va que *Flors del Calvari* contingui un poema tan significatiu com «Vora la mar», per més que la seva redacció sigui molt anterior (1883) a la publicació del llibre, ni que *Aires del Montseny* inclogui «Què és la poesia?», un altre poema fonamental, de 1896, que recupera la definició de poesia que Verdaguier ja havia donat al discurs de Sant Martí de Provençals deu anys abans. Però encara és més revelador que Verdaguier, als darrers anys, es replantegés el mester poètic en relació amb textos propis molt anteriors. Podem, per exemple, posar de costat el poema «L'arpa», del llibre *Pàtria* (1888) i la prosa «Lo cornamusaire», publicada pòstumament el 1904. Les construccions dels dos textos presenten alguns punts de contacte, el més important dels quals és que, en tots dos, el poeta, en circumstàncies biogràfiques distintes —infantesa en el poema, vellesa en la prosa—, es troba amb un joglar, amb qui no estableix cap diàleg sinó que simplement n'escolta la música i en segueix el gest, el qual exerceix un efecte decisiu sobre el poeta ja que l'impulsa a iniciar —en el poema— o a perseverar —en la prosa— en el camí de la poesia. Es tracta en tots dos casos de textos que remetent l'autor a bells records d'infantesa, amb la particularitat que «L'arpa» explica míticament el naixement de la vocació poètica de Verdaguier i «Lo cornamusaire» situa el poeta en la vellesa, disposat a «donar l'adéu a la companyona de ma vida, la dolça poesia»; és justament l'actitud de fermesa i serenitat del cornamusaire, home senzill però que, diu el poeta, «té més coneixement del món que jo», el que li fa canviar els plans, manifestar-se «penedit d'haver-me volgut despedir de la poesia» i afirmar-se de nou com a poeta. L'abandonament de la poesia a què Verdaguier, diu, estava disposat tenia la seva causa en les peripècies dels anys de la crisi, en el cansament derivat del seu enfrontament amb el món del poder econòmic i eclesiàstic i en l'aïllament a què s'havia vist sotmès per part d'amics, publicacions i institucions. Finalment, però, el poeta, que rep un nou impuls extern de la figura del trobador que és capaç de menysprear el món que no l'escolta ni el valora, s'imposa a les contrarietats, venç el desànim i es reafirma en la seva condició de poeta.

Amb l'exhumació de *La Pomerola* per part de Ricard Torrents i a partir de l'excel·lent estudi que n'acompanya l'edició, disposem de la que probablement és la peça clau per explicar-nos el sentit de l'operació del Verdaguier madur, en què la recuperació de la pròpia joventut és indèstriable de l'afirmació de l'origen de la vocació poètica. Però hi ha més: el mateix Torrents afirma, comentant la primera secció de *La Pomerola*, que Verdaguier «no sols evoca records en aquests versos, sinó que hi reprèn temes juvenils tenint al davant els escrits d'aquella època».³ Aquest és un tret molt característic de la producció verdaguieriana que, entre altres coses, revela fins a quin punt confiava en la validesa dels propis textos de joventut, fins i tot els abandonats, acabats o no, i els deixats inèdits.

Aquesta propietat de l'obra de Verdaguier és una de les que permet de percebre-hi, en fer-ne una consideració global, l'imperi d'una coherència sense fissures, ja que, per damunt de la diversitat de gèneres i de registres, de nivells d'ambició literària i, fins i tot, de les transformacions que s'hi operen, especialment sobre el poema llarg, l'*opus* verdaguierà s'ofereix amb un sentit d'unitat simplement extraor-

3. Ricard TORRENTS. «Jacint Verdaguier: *La Pomerola*. Primera edició i estudi», dins *Verdaguier: Estudis i aproximacions*. Vic: Eumo Editorial, 1995, p. 389.

dinari. Al costat dels fonaments ideològics, aquesta unitat es manifesta a través de la pervivència fins al final de la vida de Verdaguier, d'uns temes, que lògicament traïxen aquells interessos ideològics i són sotmesos a la oportunes adaptacions, que es configuren ja amb molta solidesa en els textos dels primers anys. Joaquim Molas indicà la coincidència temàtica entre *Dos màrtirs de ma pàtria* i *Santa Eulària*, primer i darrer dels poemes llargs de Verdaguier, malgrat ser «poemes tan diferents».⁴ Hom pot resseguir, d'altra banda, la temàtica mística de Verdaguier al llarg de tota la seva producció, de punta a punta. Ricard Torrents ha demostrat en l'estudi esmentat no solament la solidesa dels plantejaments poètics de Verdaguier, sinó la presència de la poesia com a tema per al poeta des de 1867. I l'operació pot fer-se així mateix amb els textos dedicats per Verdaguier a Colom i al descobriment d'Amèrica, amb la particularitat, respecte al plantejament que acabo de fer, que la represa del tema colombí és de 1892, anterior, doncs, a l'esclat de la crisi, però marcada ja per la transformació espiritual que es posa de manifest en Verdaguier a partir de 1886.

Represa del tema de Colom

En efecte, són vint-i-cinc anys els que separen la redacció del primitiu poema èpic que coneixem amb el títol de *Colom*, de la temptativa final d'un nou poema llarg sobre el personatge del descobridor, empesa per la commemoració del quart centenari del descobriment d'Amèrica. La figura de Colom fou un dels interessos temàtics mantinguts per Verdaguier al llarg de tota la vida,⁵ interessos que només en part es concretaren en obra acabada i difosa: en la introducció i conclusió de *L'Atlàntida* i en dos poemes solts, «Lo monument a Colom», de 1888, i «Colom», de 1892, inclòs a *Montserrat*.⁶ Un fragment del text conservat del poema èpic de la joventut, juntament amb els textos de la represa de 1892, hagueren d'esperar el 1907 per veure la llum, en edició de Josep Pijoan,⁷ i encara el primer no fou editat

4. Joaquim MOLAS. «Els poemes llargs de Verdaguier: ideologia i forma», dins *Anuari Verdaguier 1987*, p. 19; recollit a *Obra crítica I*. Barcelona: Edicions 62, 1995, p. 273.

5. Vegeu la carta de Verdaguier a Jaume Collrell del 30 de desembre de 1878, *Epistolari de Jacint Verdaguier*, II, p. 113-116; també Luis Alfonso. «Las letras y las artes en Barcelona. Mossen Jacinto Verdaguier», reproduït a *Anuari Verdaguier 1987*, esp. p. 215. És molt indicador de l'interès de Verdaguier per Colom el contingut de la seva biblioteca; cf. Pere BOHIGAS. «La Atlàntida, Colón y América en la obra de Verdaguier», dins *Primeras Jornadas de Lengua y Literatura Hispanoamericana*, Salamanca, «Acta Salmanticensa» X, 2, p. 271-279 i 285-287; també Maria CONDEMINAS. *La gènesi de 'L'Atlàntida'*. Barcelona: Curial, 1978, p. 91-96.

6. «Lo monument a Colom» fou publicat pòstumament al volum *Barcelonines*. Pel que es desprèn d'un índex conservat en el ms. 370 i del contingut del ms. 950 de la Biblioteca de Catalunya, «Lo monument a Colom» i el «Colom» de *Montserrat* anaven destinats al volum projectat per Verdaguier sota el títol de *Barcelona*. Cf. Pere FARRÉS. «El tema de Colom en la literatura catalana del segle XIX», dins *IV Jornades d'Estudis Catalano-Americans*. Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya, 1992, esp. p. 80, i el treball de Francesc CODINA, en aquest *Anuari*, «Barcelona, un dels darrers llibres projectats per Jacint Verdaguier».

7. Jacinto VERDAGUER. *Colom, seguit de Tenerife*. Barcelona: «L'Avenç», 1907.

complet fins al 1978, per l'edició de Joan Torrent i Fàbregas.⁸ Més enllà d'aquests poemes avui coneguts, entre els esborranys dels textos de 1892 que formen el ms. 385.2 de la Biblioteca de Catalunya, s'hi troba una primera provatura del que podia haver estat un altre poema sobre l'almirall, presumiblement d'una certa envergadura, amb un títol no decidit entre dues opcions molt semblants: «Triomf de Colom» o «Colom triomfant». Probablement el poema fou iniciat a l'escaif dels esdeveniments de 1892 (celebració del quart centenari del descobriment d'Amèrica) i no hauria desentonat en el volum *Montserrat*. O qui sap si, amb la resta de materials de 1892, podia haver constituït un llibre sobre Colom, hipòtesi més dubtosa. Tot i que es tracta d'un esborrany només inicialment versificat, ple de variants i de provatures, en transcripció literalment els fragments més coherents (plec 32, foli 14v) per completar una mica més el marc temàtic referit a Colom i per l'interès que suposa l'aplicació en aquest esbós de poema d'un recurs grat al poeta, com és el diàleg entre dues (finalment, tres) «muntanyes verdaguerianes», personificades, a l'estil de «Los dos campanars» i «La veu del Montseny» (d'*Aires del Montseny*):

Montseny y Montserrat un dematí escatien
—Quina es aquexa nau que arriba de ponen

Montseny un dematí digue a Montserrat
—Veus quina nau tan estranya arriba de ponent?
la nau es estranya y mes ho son la gent
conexes tu la nau, ò

Lo Montserrat digué no coneix la nau ni ls mariners, mes si coneix a qui ls mana. Es un mariner genoves qui estigue avans d'embarcar-se molt temps als peus de ma Regina Moreneta. Ella li digué a cau d'orella dolsos mots que jo no vaig sentir. Oh Monjuich tu que l'veys de mes aprop lo mariner que arriba no es Colom?

—Si es Colom, respon Monjuich: ja es a cap de riu, ja verileja mes plantes, ja amarra [*var. ant.*, desembarca] en lo port [*var. ant.*, moll] de Barcelona

Y un gran silenci
se fa en tota la terra catalana.

I encara al ms. 1828 (plec 14) de la Biblioteca de Catalunya, enmig de diverses provatures de poemes i proses, s'hi conserva la del següent poema breu, potser relacionable amb «A la Verge» de les *Disperses*, el qual, no essent un poema colombí, té la virtut de comparar l'almirall amb el poeta, probablement en les seves circumstàncies posteriors a 1898:

8. Es tracta del segon volum dels *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer* (Ed. Barcino). El text de Torrent, però, s'ha de completar amb la transcripció de l'esborrany de «L'Atlàntida enfonsada» que inclogué Maria Condeminas en el seu llibre *La gènesi de «L'Atlàntida»*, p. 34-54, i la del fragment que la mateixa estudiosa publicà a «Entorn de Colom, poema inacabat de Jacint Verdaguer», dins *Estudis de Llengua i Literatura catalanesiv, Miscel·lània Pere Bohigas*, 2 (Barcelona, PAM, 1982), p. 249-250.

Oh vos que del emperi portau la diadema,
 ab vostra ma d'horrible naufragi m'heu salvat,
 com á Colon un dia:
 eil ab un mon als brassos de l'ampla mar sortia.
 Jo sols ab un poema,
 rebeulo en presentalla, Reyna de Montserrat.

La pervivència de l'interès verdaguerià per Colom, la confirma l'existència d'uns versos que es troben en el ms. 366.5 (foli 52r) de la Biblioteca de Catalunya, el que conté els textos més acabats de la provatura de 1892, amb els quals el poeta manifestava la voluntat, ni que fos mantinguda en l'àmbit estrictament personal i privat, de conferir al tema colombí un lloc de privilegi en el conjunt de la seva obra literària: el d'encapçalar-la i cloure-la. Es tracta d'uns versos escrits des d'una pretesa posició de final de carrera o, si més no, d'anunci o previsió d'aquest final. Fan així:

Colom, per tu serà mon derrer himne
 com per tu fora lo primer atlantich

 per tu fora oh C.[olom] mon cant primer
 per tu serà l derrer
 que surti de ma lira
 si Aquell que a tu inspirava a mi m inspira.

El més sorprenent és que un tema de tant interès per al poeta, i tan llargament mantingut, transcendís tan poc als seus lectors contemporanis. De fet, Verdaguer amagà sempre que l'origen de *L'Atlàntida* fos un poema sobre el descobriment d'Amèrica; només ho digué a l'amic íntim que era Jaume Collell i li'n demanà la major reserva; el 30 de desembre de 1878 li escrivia:

Lo que m dius del primer plan del poema era realment de l Atlantida dintre l descobriment d America; mes això sempre ho he portat secret com un gros pecat de poc seny literari, que crech no posarás en publich. Lo que no m desagrada confessar es que Colon, eixa gran figura que sempre he venerat, me dugue á veure l Atlántida; com en mon poema, l idea d eix mon enfonzat desperta en lo genoves l idea d un altre continent.⁹

Colom, però, acomplerta la seva funció a *L'Atlàntida*, emprèn una via en solitari, la que dona els dos poemes breus publicats i, sobretot, el nou intent de poema llarg de 1892. Aquell any Verdaguer hagué de rebre múltiples estímuls, no sols per a reprendre el tema, sinó per a proposar-se, de nou, la possibilitat de dedicar a la gesta del descobridor d'Amèrica un poema llarg que omplís amb dignitat el buit

9. Cf. la carta esmentada a nota 5.

que encara es notava en la producció èpica universal pel que fa a aquest tema.¹⁰ Un dels estímuls fonamentals havia de provenir de la pròpia Església.

***Columbus noster est*, o la commemoració eclesiàstica del IV centenari del descobriment d'Amèrica**

A l'agost de 1892 els butlletins oficials dels diversos bisbats espanyols reproduïren, en les versions oficials llatina i espanyola, una carta-encíclica del Papa Lleó XIII sobre Cristòfor Colom, datada el 16 de juliol d'aquell any i adreçada als bisbes i arquebisbes d'Espanya, Itàlia i les Amèriques, en la qual ponderava la gesta de l'almirall, la profunda transformació històrica que suposà el descobriment, i el providencialisme que, segons creia, inspirà a Colom. Immediatament fou reproduïda, en català, per la premsa d'inspiració catòlica a Catalunya, com *La Veu de Catalunya* i *La Veu del Montserrat*.¹¹ L'argumentació de Lleó XIII fa especial èmfasi, com és obvi, en el caràcter cristianitzador del descobriment, però no passa per alt la valoració científica d'aquell fet històric, el que suposà de progrés per a la Humanitat. Colom és, sens dubte, un dels pocs grans herois de la història: «pocos entre los nacidos pueden compararse» amb el protagonista del «hecho de por sí más grande y maravilloso entre los hechos humanos». Ara bé, la seva gesta cal entendre-la com una manifestació del poder i la voluntat de Déu:

Cierto que *Dios es admirable*, principalmente en sus Santos; pero las huellas de la virtud divina aparecen también impresas en aquellos en quien resplandece la luz del genio y el vigor y la elevación del alma, porque estas dotes extraordinarias sólo proceden de Dios, primer autor y creador de todas las cosas.¹²

10. Jaume Brossa iniciava el seu famós article «Viure del passat», aparegut a *L'Avenç* el setembre de 1892, amb una crítica lúcida i dura a la característica «superficialitat» espanyola amb què es preparaven, i es feien, els actes commemoratius del IV centenari del descobriment d'Amèrica. Amb tot, considerava «gegantina» la figura de Colom i recordava que «la conquesta del nou món» havia estat una «proesa que espera encara l'Homer o el Virgili que la cantin». Vegeu la reproducció de l'article a Jordi CASTELLANOS, *El Modernisme. Selecció de textos*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 15-25.

11. La carta-encíclica fou publicada, en llatí i castellà, al núm. 1118 del *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona* (BOEOB), del 6 d'agost de 1892 (p. 161-172), i al núm. 1061 del *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Vich* (BOEOV), del 13 d'agost (p. 335-348). *La Veu de Catalunya* la publicà als núms. 34 i 35, del 21 i 28 d'agost (p. 399-400 i 412-413), i *La Veu del Montserrat* al núm. 41, del 8 d'octubre (p. 322-324). La síntesi de la valoració papal de l'epopeia de Colom la dóna el següent fragment del document: «La grandeza del hecho y la importancia y diversidad de las beneficiosas consecuencias que produjo nos imponen el deber de hacer grata memoria de aquel hombre y darle toda muestra de honor; pero lo que ante todo debemos es reconocer y venerar de una manera especial los altos designios de la Providencia Divina, á la que sirvió de instrumento consciente y fiel el insigne descubridor del Nuevo Mundo» (BOEOB citat, p. 171. Cito l'encíclica per la versió «oficial» en espanyol).

12. BOEOB citat, p. 162 i 163. Jaume Brossa, a «Viure del passat», ja s'adonava del sentit de l'actuació de l'Església en relació amb Colom: «Qui ho entén millor és la Iglésia, que,

Al document pontifici hi apareix una afirmació, dirigida a assumir, i a apropiarse, des de l'Església, els beneficis de la gesta colombina, que immediatament adquirí valor de lema: «*Columbus noster est*». La versió oficial en espanyol la traduí per una expressió que encara fa més evident la seva intenció: «Colón es de los nuestros».¹³ La sentència papal llatina encapçala l'article «León XIII y Cristóbal Colón» que el butlletí oficial del Bisbat de Vic extragué de *Le Moniteur de Rome*, en versió passada per la revista *El Movimiento Católico*, i el publicà a continuació de la carta-encíclica del Papa. La mateixa expressió, la trobem en una carta pastoral del bisbe Morgades, d'octubre de 1892, en què reaccionava amb contundència contra la versió que els «maçons» havien donat del descobriment d'Amèrica, en la qual aprofitava per dir que «lo que más habrá sobresalido» dels actes commemoratius del IV centenari «ha sido hecho por iniciativa de la Iglesia, con su intervención y con sus recursos», confirmació de la voluntat d'apropiació de l'efemèride iniciada amb la carta-encíclica del Papa.¹⁴ Doncs bé, l'expressió *Columbus noster est* la in-

seguint son lema de *barrer para adentro*, mirant de donar un segell religiós a l'aventura colombina, vol arribar a la beatificació o a la canonització de Colom» (*op. cit.* a nota 10, p. 16).

13. BOEOB citat, p. 164. La versió catalana manté aquesta traducció: «Y es que Colom es dels nostres» (*La Veu de Catalunya*, 34, 21-VIII-1892, p. 400). És evident l'estratègia de l'Església d'apuntar-se, en un moment prou difícil, els beneficis del descobriment d'Amèrica; *La Veu del Montserrat* («Significació de las actuals festas dedicadas á Colom»; núm. 42, 15-X-92, p. 332) ho declara sense embuts: «Ab rahó diu Lleó XIII en sas hermosas y eloqüents lletas apostólicas: *Colom es nostre*. Ab rahó s'apropia y fa sevas, per boca del seu inspirat Pontífice, l'Església catòlica las glorias del descubrimient del Nou mon». I Jaume Collell ho reblava des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* («Del Centenari. III»; núm. 37, 11-IX-1892, p. 433): «Perçó ha dit el Papa en sa encíclica: *Columbus noster est*: Colom es ans que tot una gloria catòlica, y'ls catòlics no hem de deixarnosla pendre pe'ls nostres adversaris, y nosaltres som los qui en primer terme venim obligats á honrar degudament sa eterna memoria».

14. La pastoral pretén donar la resposta «catòlica» a les tesis del «Congreso de Libre-pensadores», iniciat a Madrid el 13 d'octubre i dissolt pel govern a la tercera sessió, el qual Morgades considera «un accidente». Segons el bisbe de Vic, aquest congrés va tractar temes com aquests: «Obstáculos opuestos por la vana ciencia teológica á la ciencia positiva de Colón», «Influencia del descubrimiento de América en la emancipación del pensamiento», «Medios más eficaces y rápidos de purificar la vida moderna del virus católico». La pastoral és publicada al *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Vich*, núm. 1066, de 31 d'octubre de 1892 (p. 419-454); els fragments citats són a la p. 424 i la referència al lema papal a la 425. La celebració del congrés de lliurepensadors fou durament criticada també per *La Veu del Montserrat*; tant aquest periòdic com el bisbe Morgades acusaren el govern de l'Estat d'haver-lo autoritzat, la qual cosa demostrava, deien, la seva feblesa i l'estat de degeneració que vivia Espanya. El periòdic vigatà definí el congrés com «una profanació històrica y una bacanal salvatge en mitj de las festas ab que nostre poble celebrava lo triomf mes espléndit de sa fe salvadora, la gesta mes trascendental de sos anys sempre gloriosos»; deia que s'hi havien exposat les teories dels «positivistas americanos, deixebles del desacreditat Draper», i dels «francesos impíos de l'escola de l'infortunat Renan» i, encara, que havien estat a punt de «ser sostingudas ab tot empenyo per catedràtics de nostras Universitats, tant adelantadas y cristianas en temps de Colom y avuy tant atrassadas y corrompudas» (núm. 43, 22-X-1892, p. 339). Vegeu, a més, l'article «Crítica feta per la premsa estrangera y protesta catòlica espanyola contra'ls congressos impíos de Madrid», signat per A. (*La Veu del Montserrat*, núm. 44, 29-X-1892, p. 346-348). I és que, a Madrid, a més del congrés de lliurepensadors, també n'hi hagué un d'«espiritista», que volia fer passar el «misticisme catòlic» de Colom «per diabòlic».

corpora Verdaguer com a epígraf al poema «Colom» de Montserrat, ja des del mateix manuscrit.¹⁵

Tots aquests fets havien de causar un impacte positiu en Verdaguer en relació amb el tema colombí, per a ell encara pendent. Especialment l'argumentació de la màxima autoritat eclesiàstica, que corroborava la grandesa que el poeta sempre havia reconegut al personatge de Colom i el sentit que atribuïa a la seva gesta. Aquella argumentació era valorada per l'autor de l'article «León XIII y Cristóbal Colón» d'una manera que tampoc no podia passar desapercebuda a Verdaguer:

León XIII continúa su discreto himno, al asociar á la Iglesia á esta maravilla. Aquí encuentra su alma una de sus inspiraciones favoritas. Él, que es el pontífice de las armonías entre la fé y la ciencia, entre la Iglesia y la civilización; Él, que acepta con amor toda obra humana, que la bendice y la ilumina con los esplendores de lo alto, se siente en cierto modo en su patria intelectual, y se conmueve ante esta alianza entre Dios y el hombre, entre la Iglesia y la naturaleza, en el asalto dado á un nuevo mundo, de donde surgirán rayos más luminosos de civilización y de gloria. [...] Los grandes griegos, los grandes romanos y los grandes italianos, tienen en la historia un triple magisterio: el sentido filosófico, la intuición histórica y el gusto literario. Esta trinidad impera en el documento sobre Colón. León XIII es hoy el único continuador de aquéllos, quizá el último.¹⁶

Els darrers mots d'aquest article podien suposar per a Verdaguer una mena de rept. El seu tractament del personatge del descobridor no havia estat mai assagístic com el del document pontifici, però havia estat carregat, i encara ho era, de «sentit filosòfic», de fonamentació, i també d'«intuïció», històrica, i havia procurat d'assolir «gust literari». I encara més, l'harmonia entre la fe i la ciència, on Lleó XIII trobava la seva «pàtria intel·lectual», segons l'autor de l'article, havia donat alguns dels passatges més aconseguits del primer *Colom*.¹⁷ Tot afavoria, doncs, la re-

ca inspiració espiritista» (p. 347). D'altra banda, uns dies abans d'aquests articles, *La Veu del Montserrat* ja s'havia fet ressò d'un incident que havia tingut lloc a Roma quan un grup de catòlics havia anat a dipositar una corona de llorer a un monument a Colom, «y'ls lliberals, que sens dubte están íntimament persuadits, y ab rahó, de que'l gran genovés no es dels seus, prengueren á mal l'acte dels catòlics, y, á mes de aterrar l'estátua y de rodejar lo pedestal de banderas nacionals, l'emprengueren á insults y pedradas ab nostres germans, produhint un de aquests escándols á que tant aficionada se mostra la gentussa de la massonería y del lliberalisme» (núm. 35, 27-VIII-1892, p. 278).

15. Així ho confirma l'existència d'un manuscrit del poema, on ja és passat en net, tot i que encara amb alguna correcció, on consta la frase papal i el seu autor: «Columbus noster est. Leo XIII» (ms. 951 de la Biblioteca de Catalunya, foli 18). Als folis 24v i 25r d'una llibreta titulada per Verdaguer «Flors de Montanya», inclosa en el ms. 367.8, hi ha el retall del poema publicat a *La Veu de Catalunya* amb variants i esmenes del propi autor.

16. BOEOV núm. 1061 (13-VIII-1892), p. 350.

17. Vegeu especialment els passatges de les volades de l'almirall amb l'àngel d'Espanya i amb l'esperit de Beatriz, p. 74-79 i 201-202 de *Colom*, a *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*, vol. I; transcripció i estudi per Joan Torrent i Fàbregas. Barcelona: Barcino, 1978.

presa ambiciosa d'aquell projecte, també ambicions, i abandonat, de joventut: el «poema» del descobriment, o del descobridor, d'Amèrica.

Una conseqüència de la recomanació de Lleó XIII de commemorar el IV centenari del descobriment d'Amèrica foren els actes que se celebraren a Montserrat el 6 d'octubre de 1892, entre ells una «Acadèmia literària» on destacà la lectura del poema «Colom» de Verdaguier, el que inclouria a *Montserrat* amb l'epígraf procedent de l'encíclica papal. Aquests actes foren presidits per l'Arquebisbe de Tarragona i hi assistiren tots els bisbes catalans.¹⁸ L'organització dels actes anà a càrrec d'una «Junta organitzadora de las Fiestas de Montserrat», el president honorari de la qual era el bisbe de Barcelona i l'executiu, el marquès de Comillas. Entre els vocals hi havia Verdaguier i Antoni Rubió i Lluch (que féu un discurs en aquells actes), al costat, entre altres destacats membres de la política, les arts i l'alta societat barcelonina, d'Eusebi Güell i Bacigalupi.¹⁹ Més enllà, doncs, de l'ambient eclesial generat, el poeta es trobava implicat, també per relacions socials, amb el muntatge dels actes commemoratius.

Cal observar, però, que l'entusiasme per la celebració del IV centenari del descobriment d'Amèrica no era pas compartit per tot l'entorn verdaguierà. Jaume Collell, des de la seva posició política, s'hi mostra clarament escèptic, per no dir contrari, actitud que s'estén al cercle d'influències del canonge, concretament a *La Veu de Catalunya* i a *La Veu del Montserrat*. Ambdós periòdics dedicaren moltes pàgines a l'efemèride,²⁰ però els articles de fons són del tot crítics; els motius de la

18. El poema de Verdaguier fou publicat pel diari *La Renaixensa* del 8 d'octubre (p. 7989-90) i per *La Veu de Catalunya* del 9 (p. 485; cf. nota 15). Vegeu les cartes 907, 913 i 914, de Verdaguier a Jaume Collell, publicades a *Epistolari de Jacint Verdaguier*. Vol. VIII, p. 36-38 i 45-48. Per la segona d'aquestes cartes sabem que el poema llegit a Montserrat, Verdaguier el compongué entre el 2 i el 6 d'octubre. Hom pot llegir les ressenyes dels actes de Montserrat a l'exemplar citat de *La Veu de Catalunya*, a *La Veu del Montserrat* del dia 8 (núm. 41, p. 326), a la *Revista Popular* del 12 d'octubre (núm. 1140, p. 234) i a diversos números del diari *La Renaixensa* que, durant tot el mes d'octubre donà compte dels actes civils, religiosos, culturals i lúdics celebrats a Catalunya, especialment a Barcelona, en commemoració del IV centenari. Una nota breu apareguda a *La Renaixensa* del 7 d'octubre (p. 7972) donava una versió molt intencionada dels actes de Montserrat: «Entre'ls curiosos que han vingut aquí se considera que aquestes festes mes que celebració del Centenari del descobriment d'Amèrica, son una verdadera manifestació carlista».

19. Vegeu la composició de la Junta i la convocatòria dels actes al *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona*, núm. 1119, de 28 d'agost de 1892, p. 198-199. Allí es justifica l'elecció de Montserrat per celebrar-hi els actes pel fet que els primers missioners en terres americanes foren benedictins d'aquell monestir. Es refereix a aquest motiu, també, Collell, a l'article «Del Centenari. III», citat a la nota 13, que acaba amb aquests mots: «De Montserrat, d'una de sas devotas ermitas exí Fra Bernat Boil lo primer Apóstol y Patriarca de las Indias Occidentals. A Montserrat, donchs, catalans, á celebrar la memoria de Colom, tot cantant las glorias de María!».

20. *La Veu de Catalunya* publicà cinc articles de Jaume Collell amb el títol «Del Centenari», entre el 28 d'agost i el 2 d'octubre de 1892, més un del mateix Collell, intercalat, ressenyant un article sobre el tema aparegut a *El Noticiero*. El núm. 41, del 9 d'octubre, és ocupat en bona part pel tema colomfí: s'hi publica, a primera i a tota pàgina, i requadrat, el poema «Á Colom. En lo IV Centenari del Descubriment de l'América», de Collell, el poema «Colom» de Verdaguier, l'article de Narcís Verdaguier i Callís «Sobre las festas del Centenari

crítica es concreten en: a) l'actual estat de decadència d'Espanya en comparació amb el de 1492; b) la «megalomania» en l'organització dels actes: molta façana i poc contingut;²¹ c) l'oficialitat dels actes, que no desperten cap interès ni són vistosats mínimament per la població; i sobretot, d) perquè l'efemèride recorda la política dels Reis Catòlics, aquella que, en paraules de Jaume Collell, «inicià d'una manera definitiva la anulació política de Catalunya».²² Per això, la commemoració té «un agredolç que'ns torna un xich a la boca als que considerám com una gran desgracia, per la nació espanyola, lo predomini absolut y absorvent de la raça castellana», predomini que s'inicià en aquella època.²³ És clar que Collell salva de la crema els actes d'inspiració catòlica, els impulsats per l'encíclica de Lleó XIII, als quals dedica el tercer dels seus articles «Del Centenari».

Una actitud semblant és la que mostra la premsa catalana «laica». Ja el març d'aquell any Pere Aldavert havia publicat un article al diari *La Renaixensa*, molt crític amb els projectes que es feien a Catalunya per a la celebració de l'efemèride del descobriment, especialment perquè no eren sinó un calc dels que es preparaven a Madrid.²⁴ Dels nombrosos articles publicats en aquest diari entre el juliol i el de-

de Colom», que comparteix el to i les tesis de Collell, una ressenya de les festes de Montserrat i una altra del «Congrés Nacional Mercantil». Els dos números següents dedicaren cinc pàgines a ressenyar els actes commemoratius civils que tingueren lloc a Barcelona entre el 7 i el 13 d'octubre. Entre els números 43 i 47 (del 23 d'octubre al 20 de novembre), Jaume Collell publicà cinc articles sota el títol «El P. Boyl y sos companys en la evangelisació d'Amèrica», i el primer d'aquests números incloïa un article anònim sobre «Ramon Llull y Cristófol Colom». Finalment, entre els números 44 i 47 es publicà, en quatre lliuraments, el discurs pronunciat per Rubió i Lluch al Centre Excursionista de Catalunya sobre el descobriment d'Amèrica l'1 d'octubre (vegeu el diari *La Renaixensa* del dia 3). Per la seva banda, *La Veu del Montserrat* publica articles i poemes dedicats a l'efemèride en els números 41, 42, 43, 44, 46, 47 i 50, entre el 8 d'octubre i el 10 de desembre. A remarcar, l'article «Lo gran Centenari», de Josep Masferrer i Arquimbau, en la línia, tot i que més mesurat, de Jaume Collell; el signat per A., «Significació de las actuals festas dedicadas á Colom»; la transcripció, en tres números, del treball de Víctor Balaguer, aparegut al diari *La Renaixensa* del 9 d'octubre (p. 8017-8025), «Ferran é Isabel en lo descobriment d'Amèrica»; la transcripció de la primera part (14 estrofes) de la conclusió de *L'Atlàntida*, de Verdaguier, amb el títol de «Colon»; i els poemes «Homenatge á Colón», de Constantí Llombart, i «Colon», de Josep Franquesa i Gomis. La resta de premsa barcelonina també publicà articles i treballs històrics i literaris sobre l'efemèride; assenyalem la redacció per part d'Apel·les Mestres d'un himne a Colom que, amb música de Josep Rodoreda, fou estrenat el 8 d'octubre en diverses places de Barcelona (cf. el diari *La Renaixensa* de 27 de juny i 8 d'octubre de 1892).

21. L'acusació de megalomania afecta fins i tot els actes literaris; escriu Collell: «A la hora present de segur que hi ha pendents de concurs un parell ó tres de dotzenas de certámenas literaris, que será cosa de veure com van á quedar agotats tots los temas colombians y americanos, tractats *por todo lo alto*, en poemas épichs y en profundísimas tractats sobre la importació del tabaco y de la patata» («Del Centenari. II»; *La Veu de Catalunya*, núm. 36, 4-IX-1892, p. 421).

22. *La Veu de Catalunya*, núm. 39, 25-IX-1892, p. 458.

23. Jaume COLLELL. «Del Centenari. IV». *La Veu de Catalunya*, núm. 38, 18-IX-1892, p. 446.

24. P[ere] A[LDAVERT]. «Lo centenari de Colon», *La Renaixensa*, 9 de març de 1892, ed. del matí, p. 1997-1999.

seembre de 1892 entorn dels actes del centenari, cal remarcar-ne dos d'anònims, «En Cánovas y'l Centenari» i «Festas y mes festas»,²⁵ molt crítics contra l'actitud del govern de Madrid per l'aprofitament que fa de l'efemèride i el dispendi que comporta, ignorant els greus problemes de l'Estat i, de manera especial, pel fet que Cánovas hagi declarat el dia 12 d'octubre festa nacional espanyola. Des del Centre Català de Madrid, Josep Joan Sallés envia un article a *La Renaixensa*, amb el títol «Un nou crim de lesa historia», en què, agafant pels pèls unes frases de la traducció castellana de l'encíclica de Lleó XIII, carrega contra «l'esperit castellà» que no ha dubtat a esmenar la plana al mateix Pontífex, «que es un sabi en tota l'extensió de la paraula», per apropiari-se el mèrit del descobriment d'Amèrica, en detriment de Catalunya —o de la Casa d'Aragó—, en posar sempre davant de Ferran la reina Isabel.²⁶ Una posició més acadèmica i moderada, però revisionista, és la que es desprèn de la programació del cicle de 12 conferències que es féu a l'Ateneu Barcelonès, a partir del 7 d'octubre, sobre «l'estat de la cultura espanyola y particularment catalana en l'època del descobriment d'Amèrica», l'esperit del qual sembla sintetitzar la ressenya que *La Renaixensa* fa del discurs inaugural que pronuncià Josep Yxart, president de la institució. Diu el diari que Yxart

explicá la necessitat de donar una mica de novetat al tema del descobriment, tan tractat, tant baix lo punt de vista de las personas que'l realisaren com per las circunstancias del memorable aconteixement, fent notar de pas los dos diferents criteris ab que aquellas y aquestas s'han vingut apreciant, no volent veure'ls uns los fets y'ls personatjes més que de la manera més real possible, donantlosli las proporcions que verdaderament tingueren, mentre que'ls demés los romantisan, fentlos apareixer com uns héroes, com á tipos ideals que sobressurten entre las grans figuras de la humanitat.²⁷

Ni les consideracions negatives de Jaume Collell ni la posició que representava *La Renaixensa* no sembla pas que afectessin massa Verdaguer, el qual, independentment del judici polític que pogués fer del centenari i al marge de la valoració que li mereixés tot l'enrenou de la commemoració, vegé en la reactualització de la gesta de Colom un nou estímul, més que no pas un motiu de rebuig, per al seu projecte, centrat ara exclusivament en el personatge del descobridor.

25. Publicats els dies 17 i 27 de setembre.

26. *La Renaixensa*, diari, 3 d'agost de 1892, pp. 6058-6060. Una mostra del to de l'article: «Una volta més l'esperit castellà, oposantse á tot lo que pugui ésser gloriós al regionalisme y sobre tot si recau sobre Catalunya, acaba de manifestarse clarament ab motiu de la última Carta Encíclica [...] No n'han tingut prou eixos fiamants conreuhadors de la historia á sa manera, ó millor transformadors de la veritat escrita despoticant á qui més en sas reunions y en sos ateneos, particularment en l'Ateneo madrileny, ahont havém sentit tal munió de disbarats y s'han dit fins tals mentidas históricas que certament las galtas s'enrogian al veurer la frescura ab que eran exposats certs temas á quin mes estrafalari».

27. *La Renaixensa*, diari 8 d'octubre de 1892, p. 7978.

Christophorus. Llegenda profètica

El manuscrit 366.5 de la Biblioteca de Catalunya conté la que podia ser versió penúltima dels textos del poema llarg de 1892 dedicat a Colom, ja que hi són clarament passats en net, però encara amb petites correccions i variants anotades per a la versió definitiva. Està format per una llibreta mida foli, amb els fulls payoutats, en què el text és escrit, com acostumava Verdaguer, als fulls de l'esquerra i els de la dreta són deixats en blanc per a anotar-hi variants, correccions i ampliacions, que en aquest cas són ben poques. En l'estat actual en què es conserva el manuscrit, dins de la llibreta i just al seu començament, hi ha un lligall de sis fulls idèntics als de la llibreta però d'un color lleugerament més torrat, amb dos papers més petits adherits, que conté, també en un estat gairebé definitiu, les dues seccions del text que Verdaguer titulà *Christophorus. Llegenda profètica*. Aquest lligall és designat amb la lletra «A», per diferenciar-lo de la llibreta, designada amb la lletra «B». El contingut de la llibreta no és encapçalat per cap títol, però sí, com el lligall «A», amb les inicials invocatives «J.M.J.» i conté, en una introducció i dos cants (el segon, potser incomplet), el relat pròpiament de l'aventura de Colom. El manuscrit el completen tres lligalls més, dos amb el mateix tipus de paper, i el tercer format per folis no payoutats, que contenen els «fragments» que Josep Pijoan numerà de l'1 al 5, el text dels versos transcrits més amunt, «Colom, per tu serà mon derrer himne», i versions anteriors de fragments del quadern «B».

El manuscrit planteja un problema: «A» i «B», és a dir, lligall del *Christophorus* i llibreta sense títol, formen un únic poema? No és prou clar; amb tot, no sembla inversemblant la hipòtesi de veure'ls com un conjunt unitari format per dos textos: la segona secció de *Christophorus* justificaria aquesta unió pel fet que s'inicia, un cop narrada la «llegenda profètica» de Sant Cristòfol a la primera part, amb els versos següents:

Aqueix nom de Christóphorus
es lo nom de Colon; exa llegenda
pintada ab los pinzells de deu centuries
es sa matexa vida.²⁸

Quant a la data de composició del poema, cal creure que fou iniciat el 1892 sota l'estímul de la celebració del IV centenari del descobriment d'Amèrica. Ho confirma el fet que els disset fulls darrers del manuscrit 385.2 de la Biblioteca de Catalunya, que conté esborranys previs a la versió del ms. 366.5, estan formats per còpies, autògrafes de Verdaguer, de poemes sobre Colom, majoritàriament en castellà, d'articles sencers de premsa i de fragments de llibres sobre Colom, tots ells apareguts durant el 1892 o poc abans. Més imprecisa és la data en què el poeta abandonà el projecte. Podem suposar que el trasllat de Verdaguer a la Gleva, el maig de 1893, i el que aquell trasllat li suposà de traumàtic, podia interrompre el treball sobre el poema. Això no obstant, al peu del foli 26v del ms. 385.2, en llapis i independent de la resta del text del foli, hi apareix la data «21 janer 1901», de mà de Verdaguer.

28. Cito sempre pel manuscrit 366.5; en aquest cas dels folis 5v i 6r.

Segui com sigui, cal convenir que el tractament que Verdaguer pretenia aplicar sobre Colom en l'intent de 1892 era ja en origen molt diferent del de 1865-1868, pel fet d'encapçalar-lo amb una llegenda sobre el patró de l'almirall amb la voluntat d'establir, no sols una comparació entre l'activitat dels dos personatges (sant Cristòfol és anomenat «passa-rius», i Colom, «passa-mars»), sinó sobretot un precedent profètic de la gesta colombina amb el relat de la mítica activitat del sant.

La llegenda

És conegut el costum de Verdaguer de definir en els subtítols d'algunes de les seves obres majors el seu caràcter genèric amb denominacions del tipus «llegenda», «poema» o «poemet», així com sabem dels dubtes que tingué algun moment a l'hora de decidir aquesta denominació.²⁹ *Christophorus* no sembla plantejar cap problema en aquest sentit, més enllà de la precisió, important, de l'adjectiu: en un esborrany previ apareix la denominació de «Llegenda de Sant Cristòfol», per acabar amb la de «Llegenda profètica».

Verdaguer coneixia un volumet de Baldomero de Lorenzo, canonge de Jerez que li donà suport en els pitjors moments de la crisi³⁰ i expert en temes colombins, titulat *Cristóbal Colón. El héroe del Catolicismo. Leyenda histórica*, editat el 1885, que sens dubte tingué present per a la redacció del *Christophorus*. D'una banda, aquest volum és encapçalat per la mateixa citació d'Isaïes (LX, 8) que incorpora Verdaguer a l'inici del segon conjunt (el que narra la gesta del descobridor): *Qui sunt isti qui ut Nubes volant, / et quasi Columbae ad Fenestras suas?*; d'altra banda, al capítol IV del llibre del canonge hi ha un apartat titulat «Leyenda de San Cristóbal», llegenda que és posada en boca del pare Marchena, que intenta convèncer la reina Isabel de la necessitat de l'empresa colombina. Diu així:

Su mismo nombre es profético; una multitud de circunstancias acreditan que fué inventado para que él lo llevase, y que el Cielo mismo se lo impuso como el nombre de Juan al hijo de Zacarías, y el de Pedro á Simón.

San Cristóbal, el mártir asirio, jamás estuvo á la orilla de los rios para el servicio de los pasajeros, según se le pinta. Según las actas de su martirio fué un gigante, un atleta que se propuso servir al Rey más poderoso del mundo, haciendo largos viajes hasta encontrarlo. Se le dió á conocer á Cristo, recibió el bautismo y predicó á Jesús por varios paises; pero siempre por tierra, hasta que selló con su sangre la doctrina que enseñaba. Ahora bien; ¿por qué no se pinta á este mártir con las insignias de su martirio ó de su apostolado?

29. És el cas, per exemple, de *Canigó*. Vegeu Ricard TORRENTS. «Contribució a l'estudi de la gènesi de *Canigó*, de Verdaguer», dins *Verdaguer: Estudis i aproximacions, op. cit.*, esp. p. 228-229.

30. Publicà una ressenya de *Flors del Calvari* als periòdics *Diario del Comercio* de Cadis i *El Guadalete* de Jerez de la Frontera. Vegeu les cartes 898, 1187, 1192, 1200, dels anys 1892 i 1896, de Lorenzo a Verdaguer als vols. VIII i IX de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer*.

Siempre lo representan de hercúlea talla enmedio de los mares; y las aguas no le cubren, con Jesús Niño sobre sus hombros; un corpulento árbol en las manos; este árbol con raíces y con frutos, cual si pretendiera plantarlo de nuevo allende el mar, cuando llegase á la opuesta orilla; esta manera de pintar á San Cristóbal la aprendimos de Oriente, y la razón de hacerlo así no es otra que una profecía admirable, hecha por el mártir en el momento mismo en que se abrian á su vista los alcázares de la gloria, y descendian los ángeles con las coronas del laurel inmortal. El mártir dijo que llegaría un día en que un hombre llevaría á Cristo al otro lado de los mares.

De aquí viene la costumbre de los pueblos cristianos, tanto de Oriente como de Occidente, de pintar al mártir en la actitud del hombre futuro, y al divino Niño que ponen en sus hombros con la esfera en la mano. El mundo se ha de completar con este acontecimiento.

Y creedlo, augusta Reina de Castilla; Colón, cuando lleve la Cruz de Cristo y su divino nombre á los seres que viven allende los mares, es la realidad de la figura que representa San Cristóbal.³¹

La llegenda, doncs, es fonamenta en una profecia que té el seu acompliment en la gesta de Colom. El text transcrit, a més, és ple d'elements que són aprofitats per Verdaguer en la redacció de la seva «llegenda», especialment la condició de sant Cristòfol de predicador de Crist i el caràcter profètic del nom de pila de Colom, associat a la predicció del sant que arribaria un dia que un home portaria Crist a l'altra banda de l'oceà. Que una font del poema de Verdaguer fou aquest text ho confirmen detalls descriptius del sant com el seu origen siri, l'alçada gegantina, la idea de cercar el rei més poderós del món per posar-se al seu servei, fins que descobrí que era Crist, i la mena de bastó-arbre en què se sustenta sant Cristòfol. Vegeu els primers versos de *Christophorus* (ms. 366.5, foli 2v):

Cristófol era siri - de naxement
y cresqué com un arbre - vora l torrent,
de nin tingué l alsada - d un home gran
de jovencel tenia - la d un gegant.
Mes gegant pagesivol - y servidor
al servey se posava - d un gran senyor.

Un dia li pregunta: - ¿No hi ha ningú
que sia aquí a la terra - mes gran que tu?
—Mes gran es lo diable, - li contestá,
y a servir al diable - Cristófol va.
Mes al veurel tan negre - y esgarrifós
te por de que l faria - servir de gos.
—¿No hi ha un bras, li pregunta, - mes alt que l teu?

31. Baldomero DE LORENZO. *Cristóbal Colón. El héroe del Catolicismo. Leyenda histórica*, op. cit., p. 50-52.

—Si, respon lo diable, - lo bras de Deu.—
Y ell del Senyor
s allista á la bandera - per servidor.

Per contra, els *Flos sanctorum* a l'ús, fonts d'altres textos hagiogràfics verdaguerians, es referien només a l'excèpcional alçada de sant Cristòfol i al miracle del bastó florit, però consideraven injustificada la «pintura» del sant passant Jesús a l'altra banda del riu.³² La referència a la pintura no és gratuïta; tant les vides de sants com l'obra de de Lorenzo esmenten la recepció que s'havia fet a Occident de la imatge de sant Cristòfol per via plàstica. I Verdaguer recull aquesta tradició quan, en versos ja esmentats, es refereix a la llegenda del sant «pintada ab los pinzells de deu centuries». Ara, a diferència dels *Flos sanctorum*, l'interès de Verdaguer és primordialment per la llegenda i el seu caràcter profètic; ho revela un estudi mínimament detallat dels manuscrits, ja que en els esborranys previs s'hi troben no menys de cinc provatures de versos que es refereixen a l'almirall com a aquell en qui s'acompleix la profecia, i sempre relacionant-lo amb la transmissió pictòrica del sant des de l'Edat Mitjana.³³

Que els textos colombins de 1892 siguin encapçalats per la «llegenda profètica» assenyala un tractament de la gesta de Colom ben distint de la versió èpica de 1865-1868. Ara, a la segona part del manuscrit, es redueix de manera molt significativa el relat èpic i, en canvi, s'accentua la càrrega mítica amb la presència de les forces infernals que s'oposen a Colom, i sobretot pren relleu la individualitat de l'almirall, home únic en tant que «profeta de Déu» i «apòstol», «missatger de l'Evangeli», guiat per «l'estrella divinal de l'esperança» a un sol fi:

32. El *Flos sanctorum* de Pedro de Ribadeneira acaba el relat de la vida i martiri de sant Cristòfol amb aquest paràgraf: «Comunmente se pinta san Christoval con el Niño Jesús en el ombro, como que le passa un rio, y no hallo, que fundamento tenga pintarle assi, sino es por un simbolo, de que san Christoval passo las muchas olas de tormentos, y trabajos, con la gran fortaleza que le dió el Señor. El ponerle en lugares altos, debe ser por la gracia que nuestro Señor le concedió contra las tempestades de granizo, y truenos, como queda dicho» (*Flos sanctorum de las vidas de los santos*, vol. II, Barcelona: Imprenta de Juan Piferrer, 1734, p. 296). Hernando Colón, el fill de l'almirall, en la biografia del seu pare, es refereix al nom i el relaciona amb la llegenda de sant Cristòfol passant gent d'una banda a l'altra del riu, però sense entrar en cap detall de valor, i molt menys profètic, del tipus dels que aporta Baldomero de Lorenzo (H. COLÓN. *Historia del Almirante Don Cristóbal Colón*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1932, vol. I, p. 14-15).

33. En els esborranys del ms. 385.2 hi trobem, entre d'altres, fragments com els següents: «Colon era un gegant. Era el gegant profetisat per la llegenda de Sant Cristofol segles avans de naxer // los sants l havian vist y los artistes de la etat mitjana l havian pintat en les iglesies, -ab son front arribant fins á la volta»; «Exa antiga llegenda era l anunci // exa llegenda primitiva escrita / en la fusta y lo marbre era l anunci / de ta [...] gegantina empresa»; «Lo contador qui inventá aqueixa llegenda mística / no era, no, historiador, era un profeta / que t veyá á tu á traves de les centuries». I expressions com aquestes: «profecia anonima - simbolica imatge», «La vida de Cristofol es un simbol / de Cr[istòfol] Colon - no es historia q.[ue] es anunci [mistèrios]».

molts pobles vol portar y moltes rasses
a les divines plantes del Messias.³⁴

En el poema èpic de joventut aquesta finalitat, com no podia ser d'altra manera, ja hi era present, però hi era més formant part del substrat ideològic del poema que no pas amb una formulació tan explícita i repetida com en el text tardà. En aquest, hi sobresurt de manera clara.

Les noves condicions espirituals del poeta

Per explicar-nos aquesta reorientació del tema de la gesta colombina, ens hem de situar en el marc de les conseqüències d'ordre personal —espiritual, per ser més precisos— que tingué el viatge a Terra Santa de 1886. Ha estat assenyalat diverses vegades aquest viatge com el moment d'eclosió d'una profunda crisi espiritual de Verdaguer, que el retornà als orígens evangèlics i a la necessitat d'una vida d'humilitat, austeritat i pietat. Resseguir el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* posa en evidència com en aquella avinentesa augmentà la importància que Verdaguer donava a la necessitat d'una acció missional efectiva per part de l'Església, reapareixent la frustrada vocació missionera del Verdaguer jove. Només d'iniciar el viatge, el fet de compartir vaixell amb missioners caputxins, li fa exclamar: «Ditxosos ells y ben nats! Van a sembrar en un camp verge la primera llevor de l'Evangelí»; i en ple viatge, comprovant dolorosament com el catolicisme està en minoria entre les religions presents a Palestina, exclama: «Llàstima gran que no hi hà sacerdots per totes les missions que s'hi podrien y haurien de plantar. Son camps vèrgens que esperen lo sembrador de la divina llevor de l'Evangelí».³⁵ El lèxic de Verdaguer, en referir-se als establiments missioners, arriba a ser pres del món de la milícia: «L'Universitat aquexa [la de Beirut] es digna de l'Ordre religiosa que la sosté y es, sens dubte, la bateria més forta que la religió catòlica ha parat en Orient contra'l protestantisme»; i encara: «Un'altra milícia té'l Catolicisme en lo Cayre, y es la dels Germans de la Doctrina Cristiana (...)».³⁶

També en els poemes de *Jesús infant*, especialment en alguns de *La fugida a Egipte* («Lo temple del Sol», «Heliòpolis», «Hermòpolis») i *Natzaret* («Galilea»), hi és present la pugna entre religions, i la vocació expansiva de la fe clou un poema tan casolà, de vida quotidiana, com «Lo primer pas» (de *La fugida*), amb aquests versos:

34. Ms. 366.5, foli 24v.

35. *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, OC. Vol. IX, Barcelona, Il·lustració Catalana, p. 12 i 108. Vegeu, entre d'altres textos, el fragment datat a la «Montanya de l'Ascensió, 2 de Maig», en què es queixa del fet que «l'Europa catòlica» hagi abandonat la custòdia d'alguns llocs sants en mans d'altres religions (p. 85-87). A la fi del *Dietari*, Verdaguer manifesta la seva joia per fer el viatge de retorn amb les despulles «d'un màrtir de la fe, l'il·lustríssim Berrio Ochoa, vicari apostòlic del Tonkin Central, decapitat per la fe en 1861» (p. 160).

36. *Op. cit.*, p. 125 i 158.

Floriu, herbetes, floriu;
avuy exos prats vestiu,
demá los de Palestina,
demá passat los del món;
corrèu, aygues d'exa Font,
desde la Amèrica á la Índia.³⁷

Ja és sabut, a més, que *Veus del Bon Pastor* és un volum de càntics, posterior a *Jesús infant* i, doncs, al viatge a Terra Santa, que té per objectiu fornir de textos per a ser cantats als organitzadors de missions en territori, ja no d'infidels, sinó de catòlics poc fervents.

Doncs bé, al *Christophorus* queda ben clar l'objectiu missioner de l'empresa de Colom quan, a la introducció del relat del seu primer viatge, hi llegim que el descobridor

se sent cridat mes fort y a tota pressa
al doble ministeri
d arrencar una terra del abisnme
per tornarla al Senyor qui l ha criada
y a son fill Jesucrist qui la ha remuda.³⁸

El text que hem esmentat més amunt de Baldomero de Lorenzo fa un particular èmfasi en l'aspecte missional de l'empresa colombina i fins i tot la lliga amb una possible creuada posterior a Terra Santa. D'una banda, el pare Marchena posa l'orde franciscà al servei del futur almirall:

«[...] y si los Reyes de España no te ayudan en la empresa, mi religión, aunque pobre, está extendida por toda la Tierra: el mundo es nuestro; pidiendo limosna, la religión franciscana te abrirá las puertas de los mares».³⁹

D'altra banda, de Lorenzo diu que Colom necessitava les riqueses que havia de trobar al Nou Món

«para realizar un otro proyecto que para después de los descubrimientos tenia pensado. Comprar el sepulcro de Jesucristo, y si los turcos no lo querian vender, armar un poderoso ejército que lo conquistase para siempre».⁴⁰

Verdaguer, després del viatge a Palestina, es trobava en una nova disposició per reprendre el tema de Colom, una nova disposició que s'expressava en el caràcter missional i providencialista que, ara més que mai, podia assignar al seu gran i no confessat heroi. Entre els volums de la biblioteca de Verdaguer es conserva un altre

37. Cito per l'edició de *Jesús infant* de Llibreria d'A. J. Bastinos, 1896, p. 165.

38. Ms. 366.5, foli 10v.

39. Baldomero DE LORENZO. *op. cit.*, p. 42.

40. *Ibid.*, p. 45.

llibre de Baldomero de Lorenzo, aquest de 1892, titulat *Cristóbal Colón y Alonso Sanchez o el primer descubrimiento del Nuevo Mundo*.⁴¹ A l'exemplar de Verdaguer hi ha diversos passatges assenyalats al marge amb llapis; alguns d'aquests confirmen plenament la tesi verdagueriana, o en són una base: «La humanidad le debe [a Colom] que por su mediación se completara el linaje de los hombres; la Religión, que por su causa se cristianizara un mundo»; «Por Colón tuvo feliz cumplimiento aquel sublime divino mandato, *Praedicate Evangelium omni creaturae*».⁴² Verdaguer, al 1892, creu necessària una nova cristianització, una nova tasca missional, i no pas en terra d'infidels; diu a Jaume Collell: «Aqueixos dies sentint parlar tant del descobriment del Nou Mon, me ve á la idea de que, davant del cel, tindria més merit que Colón qui descobris als homes lo mon desconegut del amor de Jesucrist».⁴³ La gesta de Colom, però, és el paradigma de la tasca cristianitzadora i missionera que ha de menar l'Església que la commemora.

La nova disposició d'ànim de Verdaguer, juntament amb la influència que havia de produir-li la carta-encíclica de Lleó XIII, són els dos elements que expliquen el nou intent de poema llarg sobre el descobridor d'Amèrica. Sobre el descobridor, més que sobre el descobriment.

Del Colom a Christophorus

Aproximadament la meitat de versos del primer cant de la segona part, és a dir, del relat del viatge del descobriment, són presos literalment o adaptats de la versió del *Colom* de joventut, en una operació que no deixa de ser sorprenent atesos els vint-i-cinc anys transcorreguts. Ara bé, el que ha estat transformat radicalment, a més de la intenció profunda dels dos poemes, és el mateix concepte de poema, la seva estructura i la construcció mètrica. D'una banda, la composició díptica que sembla que podia caracteritzar el conjunt hauria donat un volum no pas miscel·lani sinó unitari, però compost, almenys, de dos elements diferenciats: la llegenda i el relat mític —que no èpic— del primer viatge de Colom. Quant a la mètrica, guanya en complexitat. La primera secció de la primera part de *Christophorus*, la que narra pròpiament la llegenda, és formada per agrupacions de decasíl·labs èpics amb cesura a la sisena i rimant aparelladament, estructura trencada només en tres moments per un vers de quatre síl·labes. La resta de seccions i cants estan formats per tirallongues de versos decasíl·labs blancs, amb alguns de sis síl·labes, amb la presència, al primer cant de la segona part, d'un bon nombre de versos alexandrins predominantment amb rima aparellada, tot i que amb freqüents trencaments amb versos formats per un sol hemistiqui. No podem atribuir tantes variacions i especialment tants trencaments a una situació d'indefinió atès el caràcter d'inacabat del poema, ja que comptem amb una versió penúltima on indefinicions d'aquesta mena ja no hi tenen lloc. Més aviat hem d'entendre que es tracta d'una composició diferenciada,

41. Publicat a Jerez, Imprenta de «El Guadalete», 1892.

42. *Op. cit.* en nota anterior, p. 169 i 170.

43. Carta 913, de Verdaguer a Jaume Collell, del 2 d'octubre de 1892; *Epistolari de Jacim Verdaguer*. Vol. VIII, p. 45

sobretot pel que fa a la llegenda en relació amb la seva aplicació a Colom i amb la segona part, i que en aquests darrers casos, és a dir, en un 85% del poema, Verdguer opera amb una gran llibertat que li permet alternar fragments rimats amb d'altres de versos blancs i combinar, amb predomini del decasíl·lab, estructures mètriques de sis i quatre síl·labes.

El manteniment de la divisió en cants de la segona part i la fusió de metres diversos en unes mateixes unitats estructurals permeten de remetre aquest text al model de *Canigó* —una altra «llegenda»—; però la funció de l'element legendari a través del *Christophorus*, i sobretot el seu caràcter profètic, el distingeixen d'aquell gran poema, malgrat que la idea de l'expansió del cristianisme és compartida, i ocupant un lloc central, per ambdós textos.

Conclusions

Colom i la seva gesta foren un tema estimat, per a Verdguer, i un tema pendent. El poeta mantingué sempre, amagada, la voluntat de dedicar-li un gran poema. La seva ambició probablement li feia concebre el poema que la Cristiandat devia al descobridor d'Amèrica. La provatura de joventut d'un poema èpic quedà arraconada el 1868. L'interès, però, persistí. L'actualització social del tema i, en especial, des de l'àmbit eclesiàstic, el 1892, suposà l'avinentsa propícia per a recuperar el vell projecte. L'avalava l'interès de l'Església, posat de manifest pel mateix Papa. El nou poema, en aquell context, en un moment de dificultats importants per a l'Església, fins i tot podia acomplir una missió molt positiva. El poeta cregué que li podia donar una nova orientació, una orientació acordada amb la seva evolució espiritual, que el retornava a les deus del Cristianisme i valorava especialment la tasca missionera de l'Església. El poema, ara, ja no seria èpic. Seria, però, un poema llarg, probablement un poema compost. La utilització de la «llegenda de Sant Cristòfol» li ho permetia i, d'altra banda, li facilitava un tractament «modern», en la línia dels poemes llargs, o dels volums de tema unitari construïts per fragments, posteriors a *Canigó*. Així, formaria un volum en dues parts diferenciades, cada una d'elles composta per seccions o cants. La mètrica, d'altra banda, amb la seva diversitat de solucions, reforçaria un concepte de poema que adreça forma i contingut en benefici de l'expressivitat. Respecte del poema colomí de joventut, la introducció, ara, en lloc determinant, de la llegenda de sant Cristòfol i del seu sentit de predicció de l'empresa de Colom, assenyala una de les grans transformacions operades per Verdguer. La gesta de l'almirall, des d'aquesta perspectiva, és supeditada més que abans a un providencialisme que, de totes maneres, compta amb una disposició humana favorable. Amb Colom s'acompleix el destí de recomposició de l'ordre universal primigeni volgut per Déu; es completa l'univers cristià amb una gesta prevista en el pla diví.

El poema, però, de nou hagué de quedar interromput. Les vicissituds personals del poeta a partir de 1893 en deuen ser una explicació. El «tema pendent» l'havia d'acompanyar fins a la mort. Amb tot, la recuperació, ni que sigui frustrada, en plena maduresa humana i literària d'un tema de joventut, profundament transformat però respectuós amb la lletra i l'esperit de molts versos conservats d'aquella versió,

aferma un sentit d'obra amb voluntat de tancar-se, sobre uns grans temes previstos, gairebé «profèticament», vint-i cinc o trenta anys enrera, la qual cosa palesa una no gens ordinària maduresa del Verdaguer jove.